

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

מו"ר ראש הישיבה הרב יצחק סבתו

א. הקדמה

לומדים אנו במסכת בבא בתרא הלכות מחאה, ושאלת הלשון הרע ביחס למחאה, צריכה הייתה לעלות אצלנו באופן טבעי. ההלכה אומרת שאדם שרוצה להציל את שדהו כאשר פלש אליו אדם אחר - חייב לספר על כך לאחרים ולמחות בפניהם, אחרת הוא יפסיד שדהו. כלומר, אדם מפרסם שאיש אחר עשה מעשה גזל עוד לפני שתבע אותו בדין, והדבר מותר ואף מתבקש. כך מבארת הגמרא את נוסח המחאה "פלוני גזלנא הוא דנקיט לה לארעאי בגזלנותא ולמחר תבענא ליה בדינא" (בבא בתרא לח ע"ב).

ונשאלת השאלה - ומה עם הלכות לשון הרע? האם הן באות כאן בחשבון? והשאלה לא רק על המערער המפרסם את מחאתו וטוען שחבירו גזל, אלא גם ובעיקר על העדים השומעים את המחאה, מדוע שיפרסמו? מדוע שיעדיפו את גירסת המערער ויפרסמו דבריו ולא את גרסת המחזיק שטוען שקנה את השדה ביושר? ומה עם שמו הטוב שייפגע?

ומבין השורות נשמעת כאן שאלה עדינה נוספת, אם אדם חסיד ולא חפץ להוציא שם רע על חבירו גם במחיר שדהו, האם באמת מידת חסידות יש כאן, או שמא אדישות לא רצויה של אדם לממונו? 'אתה הפסדת על עצמך שלא מחית'.

מכל מקום, ודאי צריך לתת דעתנו למפגש המיוחד הזה בין הלכות לשון הרע לדיני חזקה ומחאה.

הסוגייה שלכאורה עוסקת במפגש הזה מופיעה בדף לט ע"א כחלק מרצף הסוגיות העוסקות במחאה, והיא דנה בשאלה מה מספר השומעים הנצרכים למחאה. בעניין זה נחלקו דעות האמוראים האם צריך שניים או שלושה, וכחלק מהדיון מובאות ההלכות מדיני לשון הרע שמקורם במסכת ערכין.

ב. מבוא

במאמר זה נתבונן בעיקר בשיטות התוספות והרשב"ם בהסבר הסוגייה, אל מול שיטת היד רמ"ה (וכן היא שיטת השיטמ"ק, הראב"ד ועוד).

בהקשר לנושא בו פתחנו, השאלה המרכזית שיש לשאול היא, האם באמת יש לסוגייתנו קשר ישיר להלכות לשון הרע, ובעצם המפגש הזה בין הלכות המחאה ללהלכות לשון הרע הוא לב הסוגייה, או שמא הלכות לשון הרע משמשות רק כרקע לסוגייה אך הם אינן מהותיות לנושא. פועל יוצא מהאפשרות השנייה הוא, שהלימוד מהלכות מחאה להלכות לשון הרע יהיה בהקף יותר קטן.

כאמור, עיקר הסוגייה העוסקת בלשון הרע מופיעה במסכת ערכין (טו ע"ב - טז ע"א) שם מובאות שתי מימרות מרכזיות: "אמר רבה כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה לית בה משום לישנא בישא", וכן: "אמר רבה בר רב הונא כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא". כלומר, כל מה שנאמר בפני שלשה, או בפני נשוא השיחה - מותר לאומרו.

מימרות אלו קשות - שהרי אדרבה, באמירת לשון הרע בפני נשוא השיחה ('מרה') ישנה גם חוצפה וגם לשון הרע?! כמו ששואלת שם הגמרא. כמו כן, אמירה בפני שלושה, לכאורה רק מגדילה את חומרת העוון, בהופכה את הלשון הרע ללשון הרע בפני רבים!

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

מכל מקום, גמרא זו תעמוד במקביל לסוגייה שלנו, והיחס בין שתי הסוגיות, כולל פתרונות לקשיים הנ"ל, יעמדו בתשתית השיטות השונות.

יש להדגיש כי לפי הגדרת החפץ חיים ללשון הרע: 'כל דבר שאם יתפרסם יוכל לגרום לאדם נזק או צער',¹ הרי ודאי 'מחאה' נכללת בהגדרה זו, כיון שאם מתפרסם על האדם שהינו גזלן, ודאי נגרמת לו בושה רבה ולפעמים גם נזק ממוני משמעותי, כיון שאנשים לא יחפצו לעשות עימו עסקים עקב אמינותו שנפגעה. כידוע, יש מקרים שמותר לומר לשון הרע, כגון במקרה שהלשון הרע נאמר לתועלת, ויתכן שמכאן ההיתר למחאה, וכפי שנדון בהמשך.

ומעתה נעבר לסוגייה דידן.

א. סוגיית הגמרא

אומרת הגמרא (לט ע"א - ע"ב):

אשכחינהו ר' יוסי בר' חנינא לתלמידיו דר' יוחנן, אמר להו: מי אמר ר' יוחנן מחאה בכמה? ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: מחאה בפני שנים, ר' אבהו אמר ר' יוחנן: מחאה בפני שלשה.

לימא, בדרבה בר רב הונא קא מיפלגי, דאמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא - לית בה משום לישנא בישא, מ"ד בפני שנים - לית ליה דרבה בר רב הונא, ומ"ד בפני ג' - אית ליה דרבה בר רב הונא!

לא, דכולי עלמא אית להו דרבה בר רב הונא, והכא בהא קא מיפלגי, מ"ד בפני שנים, קסבר: מחאה שלא בפניו לא הויא מחאה; ומ"ד בפני ג', קסבר: מחאה שלא בפניו הויא מחאה.

¹ ראה חפץ חיים כלל ב אות יב.

אי בעית אימא: דכ"ע - מחאה שלא בפניו היא מחאה, והכא בהא קמיפלגי, מ"ד בפני ב', סבר: סהדותא בעינן; ומאן דאמר בפני ג', קסבר: גלויי מילתא בעינן.

ישנם שלושה שלבים בגמרא בהסבר המחלוקת בין רבי חייא ורבי אבהו בדעת רבי יוחנן רבם. המחלוקת היא בפני כמה אנשים המחאה צריכה להיאמר - האם בפני שניים או בפני שלושה. כאמור, ישנן שיטות שונות בראשונים בהסבר הסוגייה, ויש לדון בכל שיטה בשלבי הסוגייה השונים, וכיצד הסוגייה מתפתחת לפי כל שיטה.

ד. שיטת הרשב"ם והתוספות

לפי הרשב"ם והתוספות, כוונת רבה בר רב הונא, שדבר שנאמר כבר לפני שלשה אנשים - אין בו איסור לשון הרע, כיון שפרסום דברי הגנות כבר נעשה ואין הפרסום הנוסף מעלה או מוריד. בשלב ראשון הגמרא אומרת שמי שסובר שמחאה צריכה להיות בפני שלשה - סובר כרבה בר רב הונא, ולכן, כדי לוודא שאכן תתפרסם המחאה - יש לעשותה לפחות בפני שלושה. ומי שאומר 'מחאה בפני שניים' - לא חולק על העיקרון של רבה בר רב הונא בהלכות לשון הרע שדבר מפורסם אין איסור להוסיף בו פרסום, אלא שסבירא ליה שאמירת לשון הרע אפילו בפני שניים מתירה אחר כך את הדיבור, משום שגם שניים מעבירים את הקול באופן טבעי והדבר נחשב מפורסם. כלומר, המחלוקת אינה בגדרי לשון הרע אלא בשאלה כמה אנשים צריך כדי להוציא קול - שניים או שלושה.

אם כן, בשלב זה המחלוקת היא מהו גדר פרסום וגדר זה נלמד מהלכות לשון הרע. אמנם, לכולי עלמא אין במחאה איסור לשון הרע, וזה פשוט לגמרא עד שאין אפילו דיון בנושא זה. כך סובר רשב"ם בניגוד לדעת רבותיו שסברו שאכן יש דיון בגמרא מצד דין לשון הרע (וכפי שתבואר שיטתם בהמשך).

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

הרשב"ם דוחה את הסבר רבותיו שבמחאה יש בעיה של לשון הרע, כיון שיש כאן מקרה מובהק של לשון הרע לתועלת. אך הרשב"ם מפתיע בהסברו ולא מזכיר את התועלת למערער שבמחאתו מפר את חזקת המחזיק, ובכך שומר את שדהו מגזילה, אלא מדגיש דווקא את התועלת למחזיק גופו: "דלא דמי ללשון הרע כלל, דעיקר מחאה היינו משום דבעינן שיבא הדבר לאוזני המחזיק, ומצווה היא לומר לו כדי שיזהר בשטרו, ולכן תיקנו למערער שימחה בפני עדים כדי שיוציאו את הקול".

ונראה שהרשב"ם בביאורו בוחר להתעלם מהתועלת למערער, כיון שאם זו היא התועלת המתירה את הדיבור - אכן המחאה הייתה בגדר לשון הרע על המחזיק, אך מותרת משום התועלת למערער, וראוי היה לדון כאן על דין לשון הרע ולבאר טעם ההיתר. קושי נוסף בהסבר שהתועלת היא למערער, הוא שההיתר לא ברור כל צורכו, כיון שגם אם מותר למערער במחאתו לגנות את המחזיק לתועלת שמירתו על ממונו, מדוע לעדים מותר להוציא הקול? הרי בכך הם מעדיפים גרסה אחת על פני חברתה! אמנם, אם נבאר שהמחאה נתקנה לטובת המחזיק שישמור שטרו, אין כאן כלל שייכות ללשון הרע, שכן כל עצמה של התקנה היא לתועלת המחזיק, ומצווה להציל חבירו מהפסד. ולכן העדים יכולים להוציא הקול לכתחילה.

לפי דברים אלו של הרשב"ם, מובן גם מדוע לא מחייבים את המערער לפנות למחזיק לפני שהוא מפרסם את הקול ומוחה בפני עדים. שהרי בגדרי לשון הרע לתועלת צריך לבדוק אם אפשר לפנות לנשוא הדיבור ישירות או על ידי שליח לפני אמירת לשון הרע, ורק אם ודאי לא יועיל, התירו. אבל אם דיבור זה הוא לתועלת המחזיק, הרי שיש כאן תועלת עבורו ואין כאן כלל שייכות ללשון הרע. ומדויק הדבר בלשון הרשב"ם - "ולא דמי ללשון הרע כלל".

בשלב שני: הגמרא דוחה את ההקבלה, ואומרת שכולם מסכימים שפרסום הוא בשלשה. ונחלקו בדיני מחאה, האם מחאה שלא בפניו

מועילה או לא: למאן דאמר מועילה, אזי כאשר המחאה לא בפניו צריך שלשה בשביל הפרסום, כדי שתגיע לאוזני המחזיק. ולמאן דאמר שלא מועילה וצריך דווקא מחאה בפניו, הרי מדובר במחאה באופן שהמחזיק עצמו שמע, ואין צורך כלל בפרסום כדי שתגיע לאוזניו. לפי זה הצורך בשניים הוא לעדות בלבד.

ה. ביאור 'סהדותא בעינן'

השלב השלישי הוא אופציה שלישית להעמיד את המחלוקת, והיא זו שנפסקה להלכה: לכולי עלמא מחאה שלא בפניו היא מחאה, והגדרת פרסום באופן כללי היא רק אם נאמרו הדברים בפני שלושה, אלא שנחלקו אם צריך פרסום במחאה או שמספיקה עדות.

מאן דאמר שצריך שלושה - מובן, כיון שצריך לדעתו שהשמועה תתפרסם וכך תגיע לאוזני המחזיק ויזהר בשטרו, ופרסום הוא רק בשלושה. אבל צריך להבין את השיטה של רבי אבהו שמסתפק בשניים למחאה משום עדות, מה מועילה עדות לעניין החזקה? הרי המחזיק לא ישמע, והדבר לא יתפרסם כראוי, ואם יטען המערער כלפי המחזיק "היכן שטרך?" יענה לו שאחר שלוש שנים כבר לא נזהר לשמור שטרו, כיון שלא שמע כלום מהמחאה.

מענה לשאלה זו על שיטת ר' אבהו נתנו הרשב"ם והתוספות.²

הרשב"ם מבאר כי מאן דאמר סהדותא - מסתפק באופציה של פרסום. מכיון שאין כאן הגבלת לשון הרע אז גם בשניים ישנה היתכנות גבוהה של פרסום כמו כל עדות ועדים שמוציאים קול ודי בזה. אומנם דבר שהוא לשון הרע ונאמר בפני פחות משלושה אסור

² ועיינו תוספות ר"ד בדבריו הנפלאים על המחלוקת כאן כמחלוקת ביסודות החזקה האם כוללת שני עניינים, האחד הפרת השתיקה על ידי המערער, והשני התראה למחזיק לשמירת השטר (סהדותא בעינן) או רק התראה על שמירת השטר (שלושה בעינן) ובקושייתו על הסבר הרשב"ם ויש לעיין בדבריו ואין כאן מקום להאריך.

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

לפרסם אותו כיון שמצטרפת מגבלת לשון הרע וגורמת שאופציית הפרסום לא תתמש כראוי. ומאן דאמר שלושה - סובר שגם במחאה צריך פרסום בפועל ולא רק היתכנות גבוהה.

גם התוספות עונים תשובה דומה, שכיון שלשון הרע זה גנות, ואנשים לא יפרסמו את זה כל כך מהר, לכן צריך שלושה כדי שיחשב כמפורסם. אבל מחאה, שכל עניינה להתפרסם, ואפילו למחזיק היא מועילה - תתפרסם אפילו על ידי שניים ולכן כדי שהמחזיק ייזהר בשטר, די בשניים.

ומוסיפים התוספות: אם כן, יש לשאול למה לא מספיק אחד? ועונים שלכן מדגישה הגמרא "סהדותא בעינן", ללמד שצריך עדות כדי שתהיה ראייה למערער על המחאה שהפר את השתיקה, ולא מספיק פרסום בלבד. כלומר צריך את שני האלמנטים של המחאה.

בסברא התוספות מובנים מאוד, אבל זה קצת דחוק בגמרא, שהמשמעות בגמרא היא שסהדותא או גילוי מילתא הן תשובות לשאלה - כמה 'שומעים' צריך, לסהדותא שניים, ולגילוי מילתא שלושה, ולתוספות צריך לפרש שהגמרא באומרה סהדותא עונה על השאלה הנסתרת - למה לא מספיק אחד, ואילו באומרה גילוי מילתא כן מתייחסת לשאלה הפשוטה מדוע צריך שלושה.

על כל פנים, גם לפי התוספות וגם לפי הרשב"ם הגמרא לא דנה בעצם השאלה האם יש בעיית לשון הרע במחאה, פשיטא לה שאין בעיה כזו אלא כל הדיון הוא בגדרי הפרסום הנצרכים למחאה.

עם זאת, עדיין יש כאן לימוד חשוב להלכות לשון הרע העולה מהסוגייה: כשמפרסמים דבר שיש בו מצד אחד דבר גנאי, ומצד שני יש בו תועלת - מותר הדבר, ואף "מצוה איכא". שהרי המערער מפרסם על המחזיק שהוא גזלן - וודאי יש בזה גנאי ובכל אופן משום התועלת שישמור שטרו מותר לאומרו כלומר התועלת והיא זו שמכריעה שאין כאן לשון הרע.

יתכן שהדבר נובע מהערכה שאדם מעדיף שיאשימו אותו בגזל אך ישמור שטרו ולא יפסיד הקרקע, ושמא גם סומך על כך שחפותו תתברר אחר כך בבית הדין ולכן התועלת גדולה מהנזק.

יש לשאול לפי זה אם נעריך שאדם יעדיף את שמו הטוב על התועלת, כגון שהוא שופט בעצמו והקרקע קטנה ואינה כל כך חשובה אז לכאורה יהיה אסור להוציא הקול. וצריך לעיין בדבר כי לא מצאנו הבחנה זו בפוסקים. ושמא לא פלוג רבנן והלכו אחר רוב המקרים ורוב דעות בני אדם.

ו. שיטת היד רמ"ה

1. לפי היד רמ"ה סוגייתנו אכן עוסקת במפגש המהותי בין הלכות לשון הרע למחאה. וכן סוברים הרשב"א, הראב"ד, הר"י מיגש ורבותיו של הרשב"ם. אמנם ישנם הבדלים בין השיטות, אך בנקודה עקרונית זו של נושא הסוגיה כולם שווים ובשונה מהרשב"ם והתוספות.

על מנת להבין את שיטתו נקדים את ביאור הגמרא בערכין בדין 'אפי תלתא', כך אמר רבה בר רב הונא במסכת ערכין: "כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" (ערכין טז ע"א), כאמור, מימרא זאת תמוהה כיון שהעובדה שמדובר בפני שלושה לכאורה רק מחמירה את האיסור וודאי לא מתירה אותו? כתוצאה מתמיהה זו ישנם ארבעה פירושים בראשונים למימרא ונבארם בקצרה:

א. רש"י בערכין מפרש: כאשר הבעלים עצמו אמר בפני שלושה - אז גם לשומע מותר לגלות הדבר כיון שבעל הדבר מניח שהדבר יתפרסם.

ב. תוס' בערכין: מדובר בלישנא דמשתמע לתרי אפי, כלומר שיש שני צדדים לראות את הדברים - או כגנאי או שלא כגנאי ואין כאן דברים

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

ברורים לגנאי. לכן אם אומר בפני שלושה ודאי שהדברים יתפרסמו ומן הסתם לא מתכוון לגנאי. מקרה זה דומה למקרה שבו הוא אומר בפני נשוא הדיבור, שגם שם אנו מניחים שכיון שהאמירה נעשית בפניו אין הוא מתכוון לגנאי. לפי ביאור זה, מימרא זו היא הרחבה של ההיתר הקודם של רבה לומר לשון הרע בפני הבעלים, והכוונה לדבר שנשמע לשני צדדים (וכך ביאר החפץ חיים).

ג. רשב"ם (מופיע בבבא בתרא): מה שכבר התפרסם על ידי שלושה - מותר לגלות כיון כבר נחשב מפורסם. וכך משמע מהרמב"ם ביסוד ההיתר.

ד. רבינו יונה (מופיע בבבא בתרא): מחדש יסוד גדול ואומר שרבה בר רב הונא לא התכוון לומר שמותר לספר דבר שכבר נאמר בפני שלושה אחר כך כבאור רשב"ם או רש"י, אלא כפשוטו - שאם אתה אומר את דבר הגנאי בפני שלושה - מותר. הא כיצד? כיון מדובר בדיבור גנאי שנועד להמעיט עוול ולמחות עליו (גם כדי שאנשים יסורו מדברים רעים כשיראו שהבריות מגנות אותו וגם אולי האדם המדובר יחדל לעשות העוול) ומדובר כאשר יודע בו שלא יקבל תוכחתו ולא יווסר בדבריו בינו לבין עצמו, ולכן מפרסם כדי להפעיל לחץ ציבורי.

וכך לשונו: "ודאי בדברים שבינו לבין חבריו שאין לו תקנה עד שיעשה הישבון או שירצה את חבריו והוא אינו מרצהו, או בשאר עבירות שאוחז בהן ועושה אותן במזיד, ועודנו מחזיק בהם ולא במקרה, אבל הם מדרכיו ולימודו, מצווה לגנותו לפני כל אדם... כדי שיתרחקו בני אדם מדרך רעה... וכדי שישבו גם זה מדרכו ויתקן מעשיו". ולכן צריך דווקא בפני שלושה, כי מה שהוא לא מוכן לספר בפני שלושה יתכן שאינו אמיתי והוא לא לוקח עליו אחריות, ואדרבא - נראה כחושש ומסתיר ומרכל. אבל כאשר מוציא הקול עומד מאחורי הדברים ומוכן שדבריו יתפרסמו - מן הסתם אינו מכוון לגנאי רכילותי. גם לפי רבינו יונה מימרא זו היא הרחבה למימרא

הקודמת שמותר לומר לשון הרע בפני נשוא הדיבור, וכפי שאמר רבי יוסי שמעולם לא אמר דבר וחזר לאחריו לראות האם נשוא הדיבור שם כיון שעומד מאחורי הדברים ומוכן שיאמרו גם בפני הבעלים (רבינו יונה מביא כמה סייגים לדין זה, ואת עיקרם תמצתנו כאן. כמו כן ודאי שיסוד ההיתר כאן הוא 'לשון הרע לתועלת', ולהרחבה עיין בגוף דבריו).

2. נשוב לשיטת היד רמ"ה. בשלב הראשון הוא מבאר בצמצום את הגמרא, ועל דברי רבה בר רב הונא שמילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא מוסיף את המילה 'לגלויה' ועל המילים 'דמאן דאמר בפני שניים' מוסיף המילים 'אלמא מצו סהדי לגלויה'. משמע שאינו מסביר שהדיון מוסב על האומר אלא על העדים והשומעים - האם הם יכולים להפיץ ולגלות את מה ששמעו. מכל מקום ברור מדעתו שהגמרא מעמידה את המחלוקת אם מחאה בשניים או בשלושה - כתלויה במחלוקת מתי מותר לפרסם מה ששמעו בדברי גנאי, ומאן דאמר מחאה בפני שניים משמע שסובר שאפילו דברים הנאמרים בפני שניים ניתן לגלותם מדין לשון הרע, ולכן לא מסכים לרבה בר רב הונא שאמר שמותר לפרסם רק הנאמר בפני שלושה.

מכל מקום, מוכח מהיד רמ"ה כבר בשלב זה שהצעת הסבר המחלוקת במחאה מבוססת על שאלת פרסום הלשון הרע וטעם ההיתר הוא משום עקרון 'אפי תלתא'. כלומר, הגמרא דנה בדיני מחאה כפוגשת את דיני לשון הרע. זה תורף הסוגייה ודלא כרשב"ם ותוספות לעיל.

היד רמ"ה לא התייחס בפירושו לשאלה מדוע מותר לפרסם לשון הרע כשנאמר בפני שלושה, אבל ודאי לא מפרש כתוספות בערכין שהבאנו לעיל, כיון שמחאה על גזלן אינה משתמעת לשני פנים. כמו כן, אין היד רמ"ה מפרש כרש"י שם כיון שבמחאה אין הבעלים מדבר על עצמו בפני שלושה אלא המערער מדבר על אדם אחר - על

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

המחזיק. אם כן, בינתיים ניתן להניח שמפרש כרשב"ם או כרבינו יונה בטעם היתר אפי תלתא.

את השלב השני בסוגיה היד רמ"ה לא מבאר בפירושו, אך ניתן להסבירו גם לפי ההנחה שהיד רמ"ה יבאר כרשב"ם שמה שכבר פורסם בפני שלושה נחשב למפורסם. והטעם למאן דאמר שדי בשניים למרות שמסכים שפרסום מצריך בפני תלתא הוא משום שרק מחאה בפניו היא מחאה, והרי כל מטרת הפרסום כדי שגיע לאוזני המחזיק וכאן כבר הגיע ואין צורך יותר לפרסם דבר, וצריך שניים רק לתת תוקף לדבר. או יתכן לבאר לפי המימרא שכל דבר שנאמר בפני הבעלים אין בו משום לשון הרע.

כמו כן, ניתן לבאר גם לפי ההנחה שהיד רמ"ה יסבור כמו רבינו יונה שהטעם לאפי תלתא הוא משום שמותר לומר הלשון הרע כיון שהוא מגנה עושי רשע ומוכן לומר זאת בפני הבעלים. ולכן צריך שלושה, כאילו אומר זאת בפניו מחמת הפרסום. וכאן שניים ובפניו - ודאי יהיה כמו אפי תלתא.

את השלב השלישי בגמרא (שהוא הנפסק להלכה), מסביר היד רמ"ה באופן הבא: לכולי עלמא מקבלין את דברי רבה בר רב הונא שרק בפני שלושה אין לשון הרע, וכן, שמחאה שלא בפניו היא מחאה. מי שאומר שצריך בפני שניים, סובר שצריך למסור את המחאה בתורת עדות. וזה לשונו "ומסתמא דעתיה לגלויה למחזיק ואפילו בפני שניים נמי מצי לגלויה דהא אדעתא דהכי קא ממחי באנפיה. ומאן דאמר בפני שלושה קא סבר גילוי מילתא בלחוד בעינן כלומר דלא בעינן עד דמסר לה למילתא ניהליהו בתורת מחאה כעין עדות, אלא כיון דמגלי לה מילתא לאינשי אפילו בתורת שיחה בעלמא תו לא צריך, הלכך דווקא בפני שלושה...", כלומר מאן דאמר בפני שניים רואה במחאה כעין עדות ולכן הוא חפץ בפרסום, וגם העדים ימלאו מטרה זו. ומאן דאמר בפני שלושה - רואה בה אקט פרסומי בעלמא. ואין צורך בכעין עדות, ולכן רק בשלושה אנשים תתפרסם.

3. וקשה להבין את ביאורו לסברת 'מאן דאמר בפני שניים' אליבא דרשב"ם בהסבר אפי תלתא, היינו שטעם ההיתר כיון שכבר נתפרסם, דהרי למרות שמוסר להם המחאה בתורת עדות, הרי תלוי בהם אם לגלות או לא, ואם אסור לגלות משום לשון הרע לא יגלו, ומדוע כוונתו משפיעה על ההיתר לגלות?! אך אם נבאר כמו רבינו יונה בדין באפי תלתא שמדובר באמירה שמטרתה להפחית עוול - 'בוארו הדברים, שכן אם המוחה מוסר את מחאתו בתורת עדות הרי חפץ למחות בכדי להפעיל אמצעי לחץ ציבורי על עושה העוול שיחזור בו. זה לא סיפור דברים בעלמא. יש לדבריו תוקף, אמת ואחריות שנובעים מהאופי הייחודי של מחאה רצינית ולא רכילות בעלמא. ולכן מותר לפרסם כאילו היה בפני שלושה בסיפור דברים, שאז גם כן עומד מאחורי הדברים ואומרם בגלוי. ומאן דאמר בפני שלושה רואה במחאה כמו סיפור דברים לפרסום, "גילוי מילתא בעינן", ולכן דווקא בשלושה יתפרסם הדבר ומראה שלוקח אחריות על הדברים, אבל בשניים לא.³

ניתן להציע גם דרך אחרת שנראית קרובה יותר לפשט דברי היד רמ"ה (וכמהלך הרשב"א שקרובים מאד הסבריהם זה לזה). אם אדם לא אומר את המחאה בדרך עדות - אזי נראה כמכוון לבזות חבירו אבל אם מוסר עדות הרי מכוון לפעול פעולה מקדימה לבית דין, כדי להוכיח שלא שתק וכדי שהמחזיק ישמע ויוכל לתובעו אחר כך. כלומר המחאה היא לתועלת ולא לבזות ולכן מותרת.⁴

מאן דאמר בפני שניים סובר שיש כאן עדות ולכן מכוון האומר לפרסם מחאתו, היינו שתתפקד כמו 'מחאה' הלכתית ולא כביזוי גרידא. לכן גם השומעים יפרסמו משום התועלת שבדברים. ומי שאומר בפני שלושה סובר שאין צורך במחאה בצורה של מסירת

³ יש להעיר שרבינו יונה עצמו לא הסביר את הסוגייה אצלנו לפי ביאורו הראשון את דין אפי תלתא שהבאנו כאן אלא באופן אחר, עיין בדבריו.

⁴ וכיסוד שהביא רבינו חננאל מדוע נוסח המחאה צריך לכלול את המשפט 'למחר תבענא ליה בדינא' ולא רק להגיד שפלוגי גזלן ולגנות אותו באופן כללי.

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

עדות אלא מספיק דרך סיפור בעלמא, ולכן צריך שלושה כדי שתתפקד כמחאה לתועלת, כי אז יודע המספר שתתפרסם המחאה ותגיע לאוזני המחזיק, וגם השומעים יודעים שיש כאן מהלך פרסומי מובהק המכוון לתועלת.⁵

יש לציין שהיסוד שיש כאן גדר עדות (ומשותף יסוד זה לרשב"א וליד רמ"ה) מתחזק בסוגייה הבאה בדברי רב נחמן 'מחאה בפני שנים ואין צריך לומר כתובו' והדיון שם בגמרא בגדרי העדות (ודאי לפי שיטות חלק מהראשונים שם).

ובאמת שתי דרכים אלו בהסבר היד רמ"ה הן גווניו שונים של יסוד אחד, היינו דיבור לתועלת. רבינו יונה רק מרחיב את התועלת ואת דרכי השימוש בה.

4. אמנם, יש לשאול מדוע מצריכים היד רמ"ה והרשב"א את דין אפי תלתא, כיון שאם יסוד ההיתר כאן הוא דין מחאה לתועלת - המערער והמחזיק - מדוע צריך 'אפי תלתא'?

תשובת הדבר כי אם אין אפי תלתא - אז יש לחשוש שאין כאן אמירה לתועלת ואז העדים לא יפרסמו גם אם האומר מכוון לתועלת. ולכן נצרכת כאן תורת עדות (למאן דאמר בפני שניים) או גילוי מילתא ופרסום (למאן דאמר בפני שלושה) כדי שהקול אכן יצא והמחאה תמלא את ייעודה.

שאלה נוספת - כיצד היד רמ"ה והרשב"א יסבירו את דין אפי תלתא במקורו? אפשר שיבארו כרבינו יונה שמעמיד העניין על התועלת הציבורית והאישית של המספר באפי תלתא ובכך שהוא עושה צדק שאי אפשר לעשותו באופן אחר. הסברו הוא הקרוב ביותר לרעיון של

⁵ הרשב"א ביאר את מאן דאמר שצריך שלושה משום גילוי מילתא שצריך שהמחאה תהיה כבר בפרסום ולא רק פוטנציאל פרסומי כמו על ידי עדים שרק אם ישאלו ויחקרו אותם יתפרסם הדבר (כך בביאורו השני ודלא כיד רמ"ה בנקודה זו).

דין 'מחאה'. אך גם מהלכו של הרשב"ם אפשרי, כיון שלרשב"ם ודאי אסור לראשון לספר, אך לשומעים כבר מותר (עיין חפץ חיים ושיטתו ברמב"ם והוספותיו לדין זה) מצד הפרסום שבדבר. וכאן הפרסום בשלושה משמש כערובה שאכן יש כאן תועלת, שבמקרה של מחאה תופק בעיקר אם המחאה תגיע לאוזני המחזיק

ז. הגדרת המחאה ביחס ללשון הרע לאור השיטות השונות

העיקרון שלמדנו לעיל המבואר בגמרא לפי שיטת הראשנים של היד רמ"ה והרשב"א (ובצירוף שיטת רבינו יונה בהסבר אפי' תלתא), הוא עיקרון מכונן בעצם בהגדרת המחאה ומדוע אינה לשון הרע, והוא בעצם תורף משמעות הסוגייה (באופן מובהק למאן דאמר בפני שניים - ואכן הרמב"ם והשולחן ערוך פוסקים כמאן דאמר בפני שניים - אבל הדברים נכונים ביסודם גם למאן דאמר בפני שלושה) שמחאה הינה אקט פרסומי חריף במכוון, הכולל בתוכו את הגנאי למחזיק כגזלן כתגובה ראויה לפלישה לא חוקית וגזלנית לקרקע. באמצעות המחאה אנשים לא יאמצו את הדרך הנלוזה הזו, האדם ישמור על שדהו, ואפילו המחזיק אם הוא צודק יערך לתביעה (כמובן, לכאורה, צריך לדבר עימו קודם אולי משגה הוא והוא יחזור בו, וכמו שמשמע מרבינו יונה בדין אפי' תלתא הרגיל, אך יש לעיין בזה כיון שהוא כבר עשה מעשה). גם השם 'מחאה' מבטא את הרעיון הזה שאדם מוחה על הגזל שלו ומפרסם מחאתו זו כתגובה לפלישה לקרקעו.

אך לשיטת הרשב"ם והתוספות יסוד המחאה שונה לגמרי ונועד בעיקרו לתועלת המחזיק שישמור שטרו, ולכן לא שייך לדיני לשון הרע. התועלת הזו גוברת על הנזק בפרסומו כגזלן מן הסתם כי אנשים מבינים שיש כאן סכסוך ממוני שעתיד להיות מוכרע בבית הדין. כמובן ישנה גם תועלת למערער, אם ישאלו מדוע לא מחה -

הלכות מחאה ביחס לדיני לשון הרע

יענה שמחה ובכך יפר את כח החזקה נגדו, אבל לא זו מטרתה העיקרית של המחאה.

אמנם ניתן ללמוד להלכות לשון הרע חידוש גדול גם מדברי הרשב"ם שאם במשפט אחד כרוכים גנות ותועלת יחדיו, אזי התועלת מכריעה את הכף (וכאמור, שמא המדד הוא האם היה מעדיף המחזיק שיגיד או שישתוק ויתבע בבית דין, ולעיתים משתנה במציאות, הכל לפי המבייש והמתבייש).

ח. נפקא מינה במחלוקת היד רמ"ה והרשב"ם

נפקא מינה בין היד רמ"ה לרשב"ם, למאן דאמר מחאה בפני שניים כפסק ההלכה, תהיה אם אדם סיפר דברים לפני שניים על אחד שפלש לשדהו, אבל כמשיח סיפור דברים (שפלוני גזל והוא עוד יתבע אותו וכו') ולא בתורת עדות. לפי הרשב"ם תיקרא זאת מחאה, כיון ששמעו שני אנשים כשרים ויש לו עדות שמחה וגם עשוי לבא לידי אונן המחזיק, ומותר ומצווה לעדים להעביר הקול ולגלותו לעזור למחזיק לשמור שטרו. אך לפי היד רמ"ה כיון שלא מסר להם זאת בתורת עדות מסודרת ומכוונת ואין ברור שרצונו שיודיעו למחזיק אלא אולי התכוון לגנות את המחזיק גנות בעלמא - אינה מחאה ואסור לעדים מדין לשון הרע להעביר הקול ולגלותו.